

Василь Іванович Атрощенко – видатний вчений, педагог, громадський діяч

[Професори Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. ЛОБОЙКО, Г. ГРИНЬ]

#22-23 от 17.10.2006

До 100-річчя з дня народження

Харківщина – один із найбагатіших куточків нашої держави. Багата вона не тільки красою природи, промисловими підприємствами, науковими установами. Найбільшою цінністю її є люди. Скільки їх? Серед них одним із найвідоміших вчених є Василь Іванович Атрощенко, який практично все своє життя працював у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут».

Педагогічна, наукова і громадська діяльність академіка АН УРСР, Героя Соціалістичної Праці, лауреата Державної премії СРСР, Заслуженого діяча науки УРСР, професора, доктора технічних наук, який протягом 48 років завідував кафедрою технології неорганічних речовин у НТУ «ХПІ», є яскравим прикладом для кожного вченого, педагога, інженера і громадського діяча.

Великий вклад зробив Василь Іванович у справу підготовки і виховання інженерних і наукових кадрів. Ним була створена наукова школа, через яку пройшли сотні хіміків-технологів, котрі працюють на підприємствах і в організаціях країн СНД, а також за кордоном. Його учнів можна й сьогодні зустріти у міністерствах, проектних, науково-дослідних інститутах, підприємствах, вищих навчальних закладах. Писати про життєвий і творчий шлях Василя Івановича Атрощенко завжди приємно, але в той же час і дуже складно, бо він у всіх відношеннях був людиною широкої і різноманітної діяльності. Ми – його учні – пишаємося тим, що працювали разом з ним і під його науковим керівництвом. Якщо розглянути біографічні дані, то треба сказати наступне: сім'я Василя Івановича із

Смоленського села Плотки у свій час переїхала в Донбас, де в селищі Ново-Смолянинівської копалини біля тодішньої Юзівки (тепер Донецьк) 3 липня 1906 року народився Василь Іванович. Після його народження сім'я поповнилася ще братом та сестрою. Відбулася революція 1917 р. У державі були розруха, голод, епідемія, і у 1920 році від тифу померла мати Василя Івановича. На плечі 14-річного хлопця, який уже працював учнем у механічних майстернях, лягла нелегка ноша – допомагати батькові у вихованні молодших брата та сестри. Труднощі змусили сім'ю переїхати на Смоленщину до родичів, де Василь Іванович навчився столярній справі. Через 3 роки вони з батьком знову повернулися до Донбасу, і у 1923 році Василь Іванович уже працював столяром на відновленні азотного заводу в Юзівці. А з 1924 року він почав активну роботу в комсомолі, став членом цієї організації. Читав лекції для молоді про міжнародне становище, про планетні системи, був також редактором заводської газети. Як одного із лідерів комсомольської організації, у 1925 році його приймають до лав Комуністичної партії. З 1926 року Василь Іванович навчається на вечірніх дворічних професійно-технічних курсах майстрів азотної та коксохімічної промисловості. Після закінчення курсів він з посади столяра переводиться на посаду лаборанта в центральну лабораторію азотно-хімічного заводу. У цей час він обирається членом заводського профспілкового комітету, де керує роботою серед молоді. За рекомендацією заводського комітету у 1928 році за путівкою на навчання молодий працівник направляється в Одеський хіміко-технологічний технікум, і після складання конкурсних екзаменів був до нього зарахований. Потім цей технікум став Одеським хіміко-технологічним інститутом. Вже під час навчання Василь Іванович виявив інженерні здібності і потяг до науково-дослідної роботи. Ще студентом першого курсу на виробничій практиці в цеху виробництва сірчистого натрію Костянтинівського хімічного заводу він організував контроль виробництва таким чином, що зменшився коефіцієнт витрат сульфату натрію та вугілля.

Після закінчення у 1931 році інституту Василя Івановича залишають для роботи на кафедрі мінеральної технології як аспіранта, а потім асистента. Минув рік, і він публікує свою першу наукову працю – «Установка для одержання окислів азоту при баштових системах виробництва сірчаної кислоти». Пропозиції автора потім були впроваджені в хімічну промисловість.

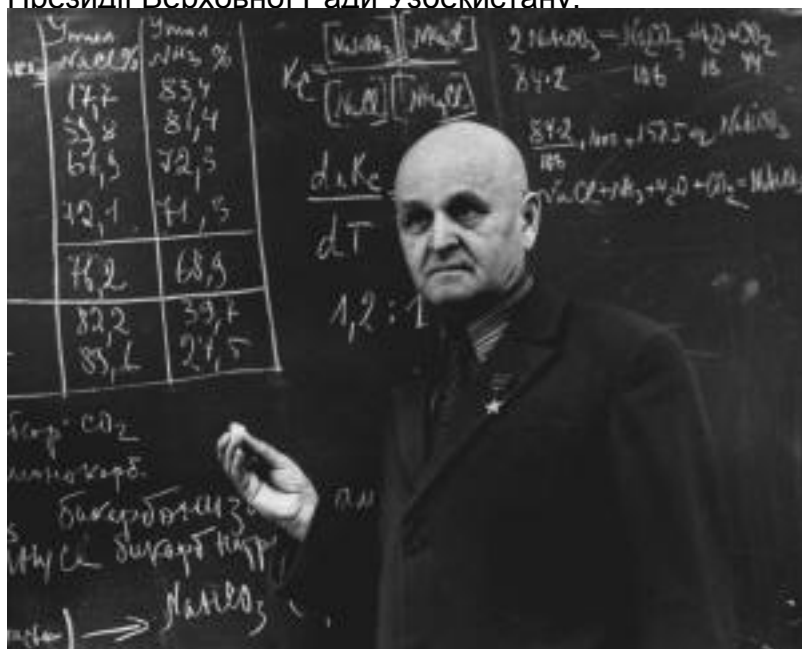
У 1932 році Василь Іванович стає деканом технологічного факультету Одеського хіміко-технологічного інституту. Одночасно він продовжує свої наукові дослідження. У 1935 році, за рекомендацією професора Івана Євграфовича Ададунова, Василь Іванович переводиться для роботи у Харківський хіміко-технологічний інститут. До 1937 року він працює асистентом кафедри технології неорганічних речовин. Після успішного захисту у 1937 році кандидатської дисертації «Кінетика абсорбції оксидів азоту розчинами лугів» він стає доцентом кафедри, а у 1938 році призначається завідувачем кафедри технології неорганічних речовин.

Слід також особливо відзначити, що за 120 років існування кафедри її очолювали такі видатні вчені, як учень Д.І. Менделєєва професор В.О. Геміліан, академік Є.І. Орлов, професор І.Є. Ададунов. Їх традиції продовжив академік В.І. Атрощенко.

Після переїзду з Одеси до Харкова Василь Іванович включився в активну наукову,

педагогічну, адміністративну і громадську роботу інституту. Та настає тривожний 1941 рік. Починається Велика Вітчизняна війна з фашистською Німеччиною. У цей час Харківський хіміко-технологічний інститут і його кафедри за рішенням уряду мобілізуються і переїждять на схід держави у братський Узбекистан (м. Чирчик), де функціонував Чирчикський електрохімічний комбінат. Кафедра під науковим керівництвом В.І. Атрощенко енергійно включилась у роботу колективу електрохімічного комбінату, який у той час нарощував виробництво оборонної продукції, розширював і реконструював діючі виробничі потужності. І ось на засіданні Технічної Ради комбінату приймається пропозиція кафедри технології неорганічних речовин про збільшення випуску азотної кислоти – сировини, яка служить для виробництва вибухових речовин. Колектив співробітників Харківського хіміко-технологічного інституту, Державного інституту азотної промисловості (ДІАП, м. Москва) і Чирчикського електрохімічного комбінату під керівництвом В.І. Атрощенко розробив метод очистки електролітичного кисню від лугового туману і впровадив його у виробництво азотної кислоти, що дозволило інтенсифікувати процес. За рахунок цього продуктивність цеху азотної кислоти збільшилась на 30 %, витратні коефіцієнти сировини та електроенергії зменшилися, підвищився рівень концентрації азотної кислоти і зменшилися викиди оксидів азоту в атмосферу. Результати цієї роботи дали відчутну практичну допомогу в обороні країни під час війни.

Пліч-о-пліч з Василем Івановичем працювали в Чирчику зі своїми колективами відомі вчені, професори Борис Никанорович Тютюнников, Петро Петрович Карпунін, Андрій Микитович Сисоєв, Віктор Іванович Конвісар, Абрам Натанович Цейтлін та інші. За плідну працю Василь Іванович Атрощенко і ще 16 співробітників були нагороджені Почесними грамотами Президії Верховної Ради Узбекистану.

А взагалі про діяльність Василя Івановича у період евакуації інституту в Чирчику можна судити з його власного вислову: «Ми не почували себе біженцями, ми були мобілізованими бійцями тилу».

І ось настав 1944 рік. Хіміко-технологічний інститут, а разом з ним і колектив кафедри технології неорганічних речовин на чолі з Василем Івановичем Атрощенко, повертаються

до Харкова. Треба все починати спочатку. Організували лабораторію для наукових досліджень і розпочали навчальний процес. Ще до цього на підставі виконаної Василем Івановичем Атрощенком науково-дослідної роботи у м. Чирчик, що була удостоєна премії ім. Д.І. Менделєєва і була покладена в основу докторської дисертації, у 1945 році уже в Харкові він її захищає на тему: «Деякі шляхи розвитку виробництва азотної кислоти та використання для цієї мети кисню». Після успішного захисту йому присуджується учений ступінь доктора технічних наук і присвоюється вчене звання професора. 13 серпня 1946 року наказом Міністра вищої освіти СРСР С.В. Кафтанова професор Василь Іванович Атрощенко затверджується заступником директора Харківського хіміко-технологічного інституту ім. С.М. Кірова з навчальної і наукової роботи. Відкрилася нова сторінка у житті і діяльності професора В.І. Атрощенка на цілих 15 років, оскільки вже з 1950 року по 1961 рік він працював заступником директора інституту з наукової роботи вже Харківського політехнічного інституту ім. В.І. Леніна, не залишаючи при цьому і кафедральне керівництво. Працюючи проректором та завідувачем кафедри, він провів велику роботу з розвитку і організації наукових досліджень в інституті, підготовки наукових кадрів, зміцнення зв'язків і творчого дружнього співробітництва з промисловістю, а також створення галузевих і проблемних лабораторій. Досягненнями в цьому відношенні наш університет багато в чому вдячний особисто професору Василю Івановичу Атрощенку. У цей час на кафедрі були закладені основи наукової школи з кінетики і каталізу процесів зв'язування азоту. Із цієї школи вийшли видатні вчені, доктори наук, професори В.І. Конвісар, А.Н. Цейтлін, В.Т. Єфімов, А.П. Засорін, В.В. Кутовий, О.В. Шапка, В.І. Тошинський, М.Ф. Клецов, Г.І. Гринь, А.С. Савенков, В.Т. Яворський, О.Я. Лобойко, І.О. Слабун, М.І. Ворожбіян, Г.Л. Звягінцев; кандидати технічних наук, доценти К.Г. Седашова, М.О. Гавря, З.М. Щедринська, А.Я. Крайняя, І.Є. Коробчанська, Л.В. Конвісар, А.Р. Ястребенецький, І.М. Кисіль, Н.М. Ушакова, О.П. Юрченко, А.М. Бутенко, В.М. Черкашин, Т.І. Печенко, В.І. Борова, І.І. Литвиненко, М.Т. Івахненко, В.С. Журавська, В.С. Багдасарян, О.О. Сахаров, І.І. Гончаров, М.В. Трусов, П.А. Козуб, В.В. Казаков, М.В. Кошовець, В.О. Панасенко, А.Д. Салєєва та багато інших. Фундаментальні дослідження В.І. Атрощенка з технології зв'язаного азоту відомі хімікам-технологам усього світу.

У цей період наукові зусилля всього колективу кафедри, яку очолював В.І. Атрощенко, були направлені на вирішення двох проблем. Перша з них пов'язана з вивченням промислових каталізаторів і кінетики хімічних процесів у технології зв'язаного азоту, що було покладено в основу моделювання і оптимізації хіміко-технологічних процесів; друга – з вивченням масообмінних процесів, у тому числі абсорбції оксидів азоту. На базі цих досліджень удосконалювалися існуючі і розроблялись нові агрегати з виробництва азотної та сірчаної кислот, водневих сумішей, синтезу аміаку, метанолу і мінеральних добрив. Усі результати досліджень було покладено в основу розробки теоретичних основ хімічної технології. Особливістю усіх досліджень кафедри було те, що вони проводились під високим тиском. Одержані результати широко використовувалися проектними організаціями. Вирішальне значення в практичному використанні результатів науково-дослідних робіт, що проводилися на кафедрі під керівництвом Василя Івановича, мало творче співробітництво з

промисловістю, галузевими науково-дослідними інститутами, проектними організаціями і інститутами НАН України. Це дозволяло кафедрі досягати високої ефективності своїх досліджень.

В.І. Атрощенко брав активну участь у підготовці техніко-економічного обґрунтування і розробці проекту будівництва хімічного комбінату в м. Первомайський (Харківська обл.). Найбільш плідно В.І. Атрощенко розвивав творчі зв'язки кафедри з Державним науково-дослідним і проектним інститутом азотної промисловості (ДІАП, м. Москва) і його філіями, а також хімічними комбінатами у містах Северодонецьку, Дніпродзержинську, Горлівці, Сумах, Навої, Невиномисську, Рівному, Черкасах. За його ініціативою було розроблено перспективні плани наукових досліджень з ДІАПОм і програми спільних дій.

Дослідження кафедри з кінетики контактного окиснення аміаку, абсорбції оксидів азоту, конструювання реакторів використовувалися ДІАПОм при розробці нових агрегатів виробництва азотної кислоти. Керівники і співробітники кафедри брали найактивнішу участь у серії напівпромислових і промислових випробувань нових агрегатів і таким чином поєднувалися роботи кафедри, галузевого інституту та підприємства. Тільки таке співробітництво дозволило в ті часи ефективно використовувати результати досліджень кафедри.

Ряд цих розробок В.І. Атрощенко проводив і реалізував спільно з заводами. Так, на Северодонецькому хімічному комбінаті проводились роботи, спрямовані на зменшення втрат платинового каталізатора у виробництві азотної кислоти, використання високоактивного каталізатора для отримання водню, застосування двохступеневого каталізатора для окиснення аміаку з метою отримання оксиду азоту, синтезу концентрованої азотної кислоти, а також метанолу.

Аналогічні розробки проводилися спільно з Дніпродзержинським і Черкаським хімічними комбінатами на цих підприємствах. Така співдружність приводила до того, що навколо кафедральної наукової тематики групувалися інженери і співробітники заводських цехів і лабораторій, пов'язуючи дослідження з потребами свого підприємства. Це приносило користь заводам, підвищувало кваліфікацію спеціалістів і створювало умови для підготовки інженерами підприємств дисертаційних робіт, які у свій час захистили М.Т. Іваненко, М.І. Смалій, Є.О. Карпович, Є.І. Кордиш, О.В. Роменський та інші. І все це, разом узятє, забезпечувало зростання авторитету кафедри і прогрес у промисловості.

На основі досліджень професора В.І. Конвісара під керівництвом В.І. Атрощенко була запропонована нова конструкція абсорбційної колони сітчастого типу для поглинання оксидів азоту, і видано усі необхідні дані для її проектування і виготовлення. Ця розробка використовується й зараз в усіх системах виробництва азотної кислоти.

Для підвищення кваліфікації, обміну досвідом роботи, визначення свого місця в розвитку науки, промисловості і підготовці кадрів велику увагу приділяв В.І. Атрощенко участі кафедри в наукових конференціях, семінарах і нарадах. За його ініціативою вперше було проведено семінар щодо розробок і впровадження агрегатів виробництва азотної кислоти і Всесоюзну конференцію з технології неорганічних речовин і мінеральних добрив, яка відбулася у 1958 році у Харківському політехнічному інституті. На ній зустрілися викладачі кафедр технології неорганічних речовин Радянського Союзу, які вперше розглянули проблеми підготовки інженерів хіміків-технологів і розвиток наукових досліджень на кафедрах. Заключну частину цієї конференції за ініціативою В.І. Атрощенко було проведено на Сєвєродонецькому хімкомбінаті, де розглядалися питання виробничого спрямування. У цій частині конференції брали участь члени колеції Мінхімпрому і Міносвіти України. Цього ж року В.І. Атрощенко присвоюється звання «Заслужений діяч науки України».

.. .. ( ) ..

Василь Іванович багато уваги приділяв розвитку зв'язків із вузами зарубіжних країн. Він побував у вузах Польщі, Болгарії, Індії, Чехословаччини, В'єтнаму, США, Франції, Бельгії, Італії, Німеччини, де виступав із лекціями і знайомився з постановкою вищої освіти. Не менш важливого значення він надавав навчально-методичній роботі на кафедрі. Під його редакцією опубліковано понад 500 наукових статей, 10 підручників, навчальних посібників,

брошур, монографій, які стали корисними виданнями для інженерів і дослідників, котрі працюють у галузі хімічної технології. Йому також належить більш як 100 публікацій в обласній і республіканській пресі, він багато разів виступав на радіо і телебаченні на різні наукові і навчально-методичні теми. В.І. Атрощенко був членом редколегії багатьох наукових журналів, а також Наукових Рад і громадських організацій.

У 1961 році Василь Іванович за своїм бажанням залишає адміністративну посаду проректора Харківського політехнічного інституту з наукової праці. При цьому він зізнався, що тепер у нього з'явився час, щоб побачити, що «на небі є зірки і сяє місяць»! І з цього часу він міг набагато більше працювати як вчений, педагог вищої школи, вихователь молоді. Він закрокував семимильними кроками, і до нього прийшла друга наукова молодість, щедра своїми дарами.

Тут час розповісти про те, що у 1966 році в Харківському Будинку вчених виступав із доповіддю астрофізик, академік М.П. Барабашов. Йому задали питання про те, від кого із харківських вчених треба в наступні роки очікувати великого вкладу в науку. Барабашов відповів: «Від багатьох. А якщо казати про конкретну людину, пропоную журналістам придивитися до професора ХПІ В.І. Атрощенко. Це на сьогодні вчений, який бачить набагато вперед на кораблі харківської прикладної науки». «Але ж йому вже 60» – почулося із залу. «Та він працює за сімох молодих, – усміхнувся Барабашов, – згадаєте мої слова: ви ще не раз будете писати про його наукове довголіття». Виходить, що М.П. Барабашов виявився на рідкість прозорливим.

Так у 1964 році Василь Іванович обирається член-кореспондентом АН УРСР. У 1969 році, як згадувалося вище, йому присуджується Державна премія СРСР у галузі науки і техніки. У 1971 році йому, першому у Харківському політехнічному інституті, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. У 1972 році його обирають академіком АН УРСР, а у 1976 році Президія Академії наук присуджує йому премію імені Л.В. Писаржевського за цикл робіт у галузі промислового гетерогенного каталізу. Указом 1976 року Президія Верховної Ради України нагороджує його Почесною грамотою за плідну наукову діяльність і підготовку висококваліфікованих кадрів для народного господарства. У 1977 році Рада Міністрів УРСР і Республіканська Рада профспілок своєю постановою заносять ім'я Василя Івановича Атрощенко до Республіканської книги трудової слави.

Ім'я Василя Івановича Атрощенко широко відоме не тільки як одного із піонерів вітчизняної азотно-кислотної промисловості, але і як людини, яка закохана в науку, подвижника науки, видатного педагога, наставника і вихователя молоді.

За роки своєї роботи на посаді завідувача кафедри Василь Іванович підготував більш як 2000 інженерів і наукових працівників, у їх числі 95 спеціалістів для зарубіжних країн. Серед його учнів понад 60 кандидатів і 15 докторів наук. Під його науковим керівництвом отримали науковий ступінь кандидата наук інженери із Болгарії, В'єтнаму, Індії, Чехословаччини, Кореї. Багато його учнів стали вченими, керівниками наукових закладів, організаторами хімічної промисловості. Василь Іванович мав рідкісний талент відкривати у людях творчі здібності. Його, як одного із найталановитіших учених, запрошували виступати з лекціями у вищі навчальні заклади СРСР: Київський, Одеський, Мінський, Тбіліський, Львівський, Пермський,

Ташкентський політехнічний, Московський, Івановський хіміко-технологічний інститути.

А скільки разів Василь Іванович виступав на радіо, телебаченні та у газетах з важливих проблем і актуальних питань життя вищих навчальних закладів, постановки навчального процесу і розвитку наукових досліджень!

Заслуги В.І. Атрощенко, який усе своє життя – і тільки з оцінкою відмінно – уміло поєднував багаторічну педагогічну і науково-дослідну діяльність з активною громадською роботою, були високо оцінені державою. Він, окрім згаданих вище нагород і звань, був відзначений двома орденами Леніна, Золотою медаллю «Серп і Молот», орденами «Трудового Червоного Знамени», «Дружби народів», медалями «За Трудове відміння», «За доблестний труд в Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», «За доблестний труд в ознаменування 100-ліття со дня народження В.І. Леніна», а також великою кількістю дипломів і грамот.

Неможливо навіть перерахувати багатогранну громадську діяльність професора В.І. Атрощенко. Ним зроблено дуже багато. Він був активним членом багатьох товариств, наукових рад, редколегій журналів.

Багато років Василь Іванович працював заступником голови, а потім і головою Харківського Обласного відділення ВХТ ім. Д.І. Менделєєва і одночасно був членом Центрального і Республіканського правління цієї організації. За цю роботу він обраний почесним членом цього товариства. Він обирався членом Центральної Ради НТТ СРСР, обласного правління спілки «Знання», заступником голови техніко-економічної ради Харківського Раднаргоспу, головою секції хімічної технології Харківського наукового центру АН УРСР, членом Обласного Комітету захисту миру.

Практично протягом 25 років В.І. Атрощенко обирався членом районної і міської рад народних депутатів Харкова.

Багато уваги він приділяв виконанню обов'язків голови правління Харківського відділення товариства радянсько-французької дружби.

В.І. Атрощенко був учасником Всесоюзної наради працівників вищої освіти у Кремлі (1973 р.) і в цьому ж році брав участь у Всесвітньому конгресі миролюбних сил (м. Москва), де зустрівся з Борисом Полевим і першою жінкою-космонавтом Валентиною Терешковою-Ніколаєвою.

Який же він, Василь Іванович? Вірний син свого народу. Це той випадок, коли можна говорити, не соромлячись високих слів. Усе його життя з юнацьких років пронизувало одне прагнення – трудитися для свого народу, бути корисним йому, всі сили віддавати державі. Він природжений організатор науки, вчений, творець і мислитель із найширшим світоглядом, творчий, ініціативний і надзвичайно щедрий талантом. Василь Іванович був духовно багатою особистістю, йому були властиві душевність, чесність, людяність, доброта, небайдужість до чужої біди. Навіть вимоги до людей у нього доброзичливі. Він – зразок істинного інтелігента. Скромність, приваблива простота, сердечна теплота, гуманізм характеризують стиль його життя і ставлення до людей.

Професори Л. Товажнянський, ректор НТУ «ХПІ»;

О. Лобойко, завідувач кафедри ХТНВ, К і Е;

Г. Гринь, проректор НТУ «ХПІ».